

DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-394-4-25>

Овчаренко Олексій, кандидат мистецтвознавства,
в. о. завідуючого кафедри ТІМ НАОМА

Вплив ісихазму на формування естетики простору в українській гравюрі XVI–XVIII століть

Ключові слова: українська гравюра, бароко, емблематична мова мистецтва, Г. Сковорода, Н. Зубрицький, естетика світла, ісихазм.

Oleksiy Ovcharenko, Associate Professor,
Acting Head of the Department of Theory and History of Art, NAFAA

The influence of Hesychasm on the formation of the aesthetics of space in Ukrainian engraving of the 16th–18th centuries

Abstract. The text is about the stylistic synthesis of the Western Christian and Eastern Byzantine artistic tradition, which was realized in bright and distinctly specific forms of the national variant of the Baroque. The influence of hesychasm on the formation of the aesthetics of space in Ukrainian engraving of the 16th–18th centuries is considered.

The visual and stylistic kinship of N. Zubrytskyi's work with the intellectual texts of the philosopher H. Skovoroda, the commonality of motives of H. Skovoroda's inner light and the radiance of space in N. Zubrytskyi's engravings were revealed.

Key words: *Ukrainian engraving, baroque, emblematic language of art, H. Skovoroda, N. Zubrytskyi, aesthetics of light, hesychasm.*

Як відомо, в річищі української художньої культури, зокрема граверства, протягом XVI–XVIII ст. відбувався стильовий синтез західно-християнської та східної візантійської мистецької традиції, що реалізувався у яскравих та виразно специфічних формах національного варіанту бароко. Потракткування простору та часу є одним з найцікавіших аспектів у формуванні стилю та складає сутнісні параметри у морфології образотворчого мистецтва. В іконописі та граверстві XVI–XVIII ст. можемо спостерігати широкий діапазон поєднання алегорично-символічних тропів і пошуки їх відповідного формально-пластичного втілення від крайньої натуральності до високої абстрагованості. Зрештою формується емблематична мова українського і загалом європейського барочного мистецтва, як своєрідний універсальний код у потрактуванні всієї світобудови як цілісного божественного задуму. Із винятковою глибиною метод емблематичного мислення, що включав в себе коротку узагальнюючу сентенцію-девіз, зображення та детальне пояснення-наррацію, що утворюють перехресне змістове поле, сповнене символічних перетікань та віддзеркалень, представлено у філософських діалогах Григорія Сковороди, який виступав і як художник графік в своїх рукописах. Серед професійних майстрів, надзвичайну образно-стильову спорідненість із інтелектуальними текстами філософа виявляє Никодим Зубрицький. Притаманна

Section 1. Ukrainian art from ancient times to the present

граверу вишукана лінеарність, різноманіття живих деталей, динамізм та іконографічна виразність композиційних побудов звучать в унісон із ключовими міркуваннями «українського Сократа» про двоїстість людської природи та визначальну роль етичного начала у осягненні феномену людини. Твори Григорія Сковороди та Никодима Зубрицького по суті кожен по своєму увічнюють тривалий період духовно-мистецьких пошуків української барокової культури. Їх споріднює зосередженість на мотивах внутрішнього світла, на філософії серця для Г. Сковороди та на сяянні простору в гравюрах Н. Зубрицького. Необхідно зазначити, що суто графічне втілення сакрального зображення, особливо з початком книгодрукування, становило певну світоглядну проблему і вирішувалось поступово багатьма майстрами зображення і слова. Досконалі зразки взаємної адаптації східної і західної традиції залишилися у першодруках Івана Федоровича. Незаперечним є той факт, що естетика світла розвинулась у ранньомодерний період під впливом візантійського ісихазму і втілилась у пролонгованій рецепції у вершинні форми української графіки.

Одним з цікавих прикладів є дереворит Н. Зубрицького «Навернення Савла» з «Апостола» львівської братської друкарні 1696 р., в якому і графічне виконання, і структура композиції говорять, що автор є православним ченцем. В зображенні практично половину композиції складає сьйво. Тобто те світло, яке вразило Савла, як ми знаємо, за сюжетом. На нашу думку, це не просто авторська інтерпретація біблійного тексту – це саме те Фаворське світло, про яке писав в XIV ст. Григорій Палама, один із лідерів ісихазмів.

Варто підкреслити, що саме школа Києво-Печерської лаври дає приклади строгої канонічно вивіреної лінеарності в гравюрі. Типографія, друкарі і гравери – як представники чернечого осередку, безумовно, сприймали вплив естетики ісихазмів та враховували у своїй роботі. Можна нагадати про ілюстрації таких ранніх видань, як сцена «Покрова» з «Анфологіону» (1616), де є контурний чистий малюнок. Так само можна згадати твори майстра Іллі та його учня Прокопю до «Патерика Печерського» (1661). Цю особливість, як правило, пояснюють впливом іконопису та старовинною технікою дереворізу, що спонукає до суто контурного зображення. Але в мистецтві нічого не обмежується тільки технічними моментами; як правило, йде інтегрований, процес використання технічних можливостей, їх образного осмислення і застосування. Тому переконливим є твердження про те, що в XVII і XVIII ст. наше граверство йшло шляхом ренесансних відкриттів людини та світу, але й зберігало власне бачення та оцінку.

Необхідно підкреслити, що в рамках бароко в українському мистецтві виконувалися ренесансні світоглядно-мистецькі задачі. Погляди Григорія Палами та ісихазмів викликали свого часу запеклу полеміку. Вони на захист своєї позиції, у боротьбі з таким богословом, як Варлаам, висувають концепцію «розумного діяння», яка поєднувала надчуттєве та чуттєве у особливій містичній практиці. Програвши полеміку з ісихастами, Варлаам втік до Італії й став одним із ініціаторів розвитку

ренесансних форм мислення, зацікавив самого Козімо Медічі вченням Платона, а привезена ним книга творів («Діалогів») Платона була, по суті, єдиною у Флоренції, започаткувавши створення гуртка гуманістів довкола Марсіліо Фічіно. Тобто вся ця полеміка, вона спрацювала на дві сторони, посиливши гуманістичний рух в Італії та довівши візантійський православний містицизм до максимальної спірітуальної концентрації. Згодом, вплив на Україну ісихазму простежується в багатьох моментах. Про що це говорить, у чому суть цього Фаворського світла? Це світло, яке спостерігають апостоли під час Преображення. На горі Фавор Христос показує свою божественну природу, і от на питанні цього світла, питанні, сутності Божества – зосереджується Григорій Палама, та на перший погляд, пояснює його дещо суперечливо. Це намагання передати дуже складну ідею, дуже складну думку, тому що Божество є поєднанням всіх можливостей, всіх протилежностей, воно і не може бути ніяк описано, і в той же час може бути, можна піднятися на певний рівень у його сприйнятті та спогляданні. Отже, Фаворське світло для Григорія Палами та його послідовників виступає як, можна сказати, головне джерело просвітленої матерії, як доказ реально можливого анагогічного піднесення людини.

Образ просвітленої матерії, розкривається в ренесансово-барокових формах українського гравєрства. З одного боку, завдяки західній традиції, іде опанування матеріальності світу, а з іншого, зберігається вишукана, лапідарна, умовна (в високому сенсі цього слова) візантійська манера інтерпретації цього світу. Мистецтво не є копіюванням, це не є елементарний натуралізм, проти якого повставав ще Платон, не «тінь тіней», а чуттєво-споглядалне послідовне сходження до вищого ейдосу. Але шляхи розвитку західного та східноєвропейського мистецтва пішли відмінними траєкторіями. На Заході складається концепція – *Biblia Pauperum* – Біблія для бідних і неписьмених, яким тільки зображення доносило істинне Писання. А ось ця візантійська, можна сказати, суто ісихастська традиція, вона вплинула дуже сильно на українську філософію та богослов'я, на творчість Г. Сковороди та вже у XIX ст. оформилася в теорію кардіоцентризму Памфіла Юркевича, тобто бачення серцем, зосередженість на єдності матеріального і трансцендентного, їхній нерозривній єдності, «неподільності та незлитності», і от якраз Никодим Зубрицький це чудово розкриває в багатьох своїх творах, на новому рівні, з надзвичайною майстерністю поєднуючи чорне та біле, лінію та простір, темряву та світло, де останнє абсолютно домінує.

